

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՒՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԻՆՆԵՒՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ ՌԵՐԵԱԹ 5 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1858

ԹԻՒ 579

ԶՄԻՒՌՆԻԱ • 5 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ

Մեծին Տրիտանիայի և Վաղղիայ օրագրութիւնն ներք ըստ մեծ ժամանակի զբաղեցաւ շինատանի կայանութեան հետ եղած հաշտութեան զրոյթի և մանրամասն բացատրութիւններ կուտան ու զատուութիւններ կրեն նայ երեսելի զէպքին բարեյաջող և մեծամեծ հետեւութեանց վրայ թէ ի մասին զարգացման փառաւորութեան և թէ ի մասին ընդհանուր օգտից քաղաքակրթութեան :

Վաղղիայ կառավարութեան Միլիթեր անուն օրագիրը այս հաշտութեանը վրայ հետեւեալ պաշտօնական լուրը կը հրատարակէ . զոր մօտեւ Կրօ սեպտեմբր, որ Վաղղիայ արտաքին կարգի գետնան է ի շինատանի , թիւն-Չինէն յունիսի 7-19 ամսութեանը կը գրէ առ արտաքին գործոց տեսուչն .

«Վայսեր բաղձանքը ի գործ դրուեցաւ Չինատանի մէջ քանզի այս ընդարձակ տէրութիւնը յետ այսորիկ պիտի բացուի քրիստոնէից , և գրեթէ բոլորովին մատչելի պիտի ըլլայ Արեւմտեան փառաւորութեանը և ծարտարութեանը : Մեր գետնանները կարող պիտի ըլլան ժամանակի մը համար բնակիչ ի Բէքին և մեր քարոզիչները պիտի ընդունուին ամեն տեղ : Չինաց կայսեր կողմանէ պաշտօնատար մը փառիկ պիտի երթայ : Հարբուելն անուն գաղղիացի քարոզիչն սպանողը պիտի պատմուի ի այս բանը պիտի հրատարակուի Բէքինի լրագրութեան մէջ : Վրիստոնէական կրօնի գէմեղած օրէնքները պիտի ջնջուին : Այս ամեն պայմանները օրոշուած և ըստ մասին հաստատուած են կայսերական գործախօսից կէքով : Վաղղիան և Նիգրիան խիստ ընդարձակ թոյլտուութիւններ ստացան :

Չինատանին հասած ուրիշ լուրերը կը ծառայեն նաեւ թէ յիշեալ գաղղիացի երկու տէրութիւնները գրեթէ ամբողջ հաստատուած :

ՔԱՂԱՔԱՐԱՆԱՆԻ

ՔԱՂԱՔԱՐԱՆԱՆԻՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Վաղղիական քաղաքակրթութեանը և Վաղղիայ աշակերտները Արեւելի մէջ :

(Ստանդինթէն շտաբը) իրենց փառաւոր յաղթանակներովը հպարտացեալ օրով միջին գարուն հետ հինգան և առանց հոգ տանելու իրենց տէրութեան շարունակ նուազութեան պատճառացը վրայ , արհամարեցին մինչև այս վերջին ժամանակները ուրիշ օրէիցէ զբաղմունք բաց ի զինուորական արհեստէն և անգործութեան , որ սիրելի է յայտ հարաւային ազգաց : Մահմեդականաց մէջ , կրօնական գրեանց կարգաւ սովորելն և ծարտասանական չափազանց փոխաբերութեանց գրականութեան ի դատ , գիտութիւնները անձնօթ , արհեստները արհամարեալ և երկրագործութիւնը իսկ առայանք բուն թող տրուած էր , իբրեւ գործ անարժան խօսքին օրդ : Այնչապէս տէրութեանը մէջ քիչ մը արհեստական , առեւտրական և աղբորի գանձուց վերաբերեալ յառաջադիմութիւն մը տեսնուցաւ , միայն քրիստոնէից ձեռք եղած է , թէ և շատ արգելքներու պատճառ ըլլան :

Միւս կողմէն երբոր կը մտածեմք թէ տարագրութիւնը , այս խիստ գործարար միջնորդը մարդկային իմացական գործոց , Սուլթան Մահմեդ Բաշայի ժամանակը հաստատուեցաւ ի կոտորած , որ 1754ին վախճանեցաւ , երբոր

մը և ու ձեռք բերեցին , թէ փոխանակ պատեւրազմական ծախսուց և թէ Գանդոն գտնուող իրենց վաճառականաց եղած փառաւորը համար : Կը հաստատեն թէ այս հաստացումը 25 միլիոն ֆրանք պիտի ըլլայ Վաղղիայ համար , և 3 միլիոն 200-000 լիւա սթէրլին (Նիգրիայ համար :

Ստանդինթէն շտաբը տարբեր կերպիւ գատուութիւն կրեն Նիգրիայի ռաբաթութեան վրայ : Հաշիւաւոր Վաղղի օրագիրը յայտնապէս կը պատարակէ այս գործը , և կրնէ թէ եթէ Նիգրիայի մէջ կատարածը եղած ժամանակը այս ռաբաթութիւնը ի գործ դրուէր , իրաւացի կրնար համարուիլ : սակայն Վարձարագին Վրան և Նիգրիայ կառավարութեան մէջ ըստ այսմ մասին համաձայնութիւն մը հաստատուելէ ետեւ ռաբաթութեանը անշուշտ բունութեան գործ մը կը համարուի զոր ոչ ոք կրնայ արդարացնել : Ըստ հաշիւաւոր , Տէր Նիգրիայի Վաղղի օրագրութիւնները իրաւունք կուտան Նիգրիայ կառավարութեանը և կաշխատին արդարացնելու անոր այս ընթացքը :

Ստանդինթէն շտաբը գաղղիայ գետնան տը Բէքի իրեն կանք , Նուար նահանգին ընդհանուր խորհրդանոցին բացուելուն բարեպաշտեհ առթիւ , որուն նախագահէ , Նշանաւոր ատենախօսութիւն մը ըստ և խիստ ջնքնաւորութեան պաշտպանելով Նիգրիայ և Վաղղիայ մէջ եղած զաշխակցութիւնը ազգու փառաւոր հաստատեց թէ այս երկու տէրութեանց բարօրութիւնը և յառաջադիմութիւնը , նմանապէս Վարապիայ ընդհանուր խորհրդութիւնը նոյն գաղղիացութիւնէ կախեալ են : Այս ատենախօսութիւնը խիստ բարի տպաւորութիւն մը ըրաւ անգլիացի ժողովուրդէն վրայ , որուն զխաւոր լրագրութիւնները մեծապէս կը օգտին յիշեալ երեսելի անձին քաղաքական գաղափարները :

Կը հաստատեն , թէ զինի բանախօսութեանց որ եղեր է Ռուսիայ և Վարապիայ կառավարութեան

կրնամք այս բանը կը մտածեմք , և կրնանք մը թէ օսմանեան ժողովուրդը նախապաշարմանց միտքեան մէջ իշխաւոր երկար ժամանակ զբաղուած մնացեր է մարդկային հանձնարքին արդիւնքը տարածող միջոցներէն , չէմք կրնար զարմանալ թէ ինչպէս խիստ ետ մնացեր է այնինչ Վարապիան մեծաքայլ կրնար յառաջադիմութեան շաղկի մէջ :

Վայց ժամանակը , որ Նոտու մէ ետեւ , ազգաց բարեբաղդութեանը և վատաբաղդութեանը տէրն է , իրաց այս վիճակը փոխեց , և փութեանք ճշմարտութեանը թէ հին Վարապիայէն և մանաւանդ Վաղղիայէն ցատկեցան գաղղի լուսանորդ ծառագայթները որ յետ այսորիկ պիտի լուսաւորեն զհին (Վրան , որորանք մարդկային ազգին : Սուլթան Սէլիմ Վրորդը քաղաքակրթութեան շաղկի մէջ մտնելու նպատակաւ զուր տեղը փութացաւ Վարապիան տաւջին , որուն վրայ մեծապէս կը սքանչանայր , կայսր Վաղղիացուց ծանախելու և հրատարակելու : զուր տեղը կանտաւոր գործք բանակ մը հաստատեց Վրիչէսին բուն բարբարոս և կրօնամուլ ազգեցութիւնը ջնջելու համար , վերջապէս յիշեալ Սուլթանը զուր տեղը այս խորհուրդը յառաջ տանելու ջանք ըրաւ 18 տարիի չափ , քանզի տակաւին տգիտութիւնը ի սրբ պաշտպանեալ , պիտի յաղթէր : Այս ընթացքով , Սուլթան Սէլիմ ատեն ըլլալով , չկրնար ազատուիլ արեւմտեւ նախարարաց իւրոց որ կատաղի զինուորաց բարեկութիւնը հանգարտեցնելու

թեանց մէջ , այս վերջի տէրութիւնը թող տուեր է Ռուսիայ կառավարութեանը Վիլա-Պրանքա նահանգաւորին աւագանը , որ հանգստեան և խորհրդակցութեան տեղ մի պիտի ըլլայ փսն Ռուսաց շաղկնաւուց Վիլերկրական ծովուն մէջ : Ռուսաց նաւատորմիկ մը , կըսէ այս առթիւ Սէլիմի որ Վաղղի օրագիրը , բաղկացեալ մէկ եւս յարկ նաւէ և երկու կամ երեք ֆուէկաթէ : մաս օրերս կը սպասուի եղեր Վիլա-Պրանքայի նահանգաւոր : Սէլիմի տեւ ձայն մը տարածուեցաւ թէ Նիգրիայ նախորդ կառավարութեան գաղափար հնչաւ կու որ ըստ Վիլերկրական միտք ունի քաղաքական ասպարէզէն քաշուիլ , այսինքն յետ այսորիկ քաղաքական պաշտօններու մէջ չմտնել , սակայն այս լուրը հաստատութիւն մը չգտաւ : Վիլերկրական անձը առայժմ Փարիզ կը գտնուի հանգերձ իր ազնուական ընկցաւ , և Վաղղիայ արտաքին գործոց տեսուչ Վաղղի կոմսին հետ երկար տեսութիւն ընեցէ ետեւ , Վարապիան կայսեր և ներկայացաւ :

Սէլիմ խիստ երեսելի գործոց մը յաջողութեան , օրպիտի է Վրանցեան երկկողական պարանիկ Վիլիանոսին մէջ ձգուիլը , որով Նիգրիան և հետեւեալ բոլոր Վարապիան կը միաւորուի նոր աշխարհին հետ , այս երեսելի գործը կըսեմք : Ստանդինթէն շտաբը ան մեծաքայլ մասնախօսութեան գլխաւոր նիւթը եղած է : Վարապիայէն կըսուի կըսուի խորհրդածութիւններ կրնէ և խիստ օգտակար հետեւութիւններ կը հանէ ի մասին փոփոխութեանց , որ պիտի ըլլան անշուշտ զանազան ազգաց աշխարհի յառաքելութեանց մէջ ի պատճառս այս սքանչելի նոր հաղորդակցութեանը :

Ստանդինթէն շտաբը կը հրատարակեն զպատգամագրութիւնը , որ Վրանցեան հետագրութեան միջոցաւ եղեր է Նիգրիայ թագուհի համար ի մահ մատնեց : Այլ նախ իւր թագաւորական գահը կորցուց և յետոյ իր կեանքը : Սուլթան Սէլիմ իւր բանտարկութեան ժամանակը , որուն հետ էր նաեւ Մահմեդ Բաշայի , հասկըցուց այս թագաւորական նորահաս իշխանին թէ տէրութիւնը կանգուն չկրնար մնալ եթէ առիւնու շտ օրինակը որ անոր հիմունքը քանդուէր վրայ են , բնաջնջ չըլլան , և եթէ ուր մնալը և գիտութիւնները նեցուկ չըլլան տէրութեանը : Մահմեդ Բաշայի իւր հօրեղբոր արգելոյն Սէլիմին սպանուելէն ետեւ վեհապետ տէր ըլլալով , նոր բարեկարգութեան խորհրդոյն վրայ 18 տարի մտածեց առանց կարող ըլլալու ի գործ դնել զայն , բայց վերջապէս 1826ին ձեռք գործեալ այս բանին ի սուր սուսերի մատնելով ահագին էնիջեմինները :

Այս մեծ զէպքը , որ օսմանեան ժամանակակից պատմութեան տարեգրութեանց մէջ նոր թուականի մը սկիզբը եղաւ , խիստ օգտակար հետեւութիւններ ունեցաւ տէրութեան յառաջադիմութեանը և քաղաքակրթութեան համար : Ի վերայ այս ամենայնի , Սուլթան Մահմեդ Բաշայի մեղաւ բարեկարգութեան խորհուրդը չի տարուած , բայց շարժումը տրուած էր երբոր իւր որդին Վալիդ-Մեհմեդ օսմանեան թագաւորական սուրը մէջքը կապեց 1839ին :

Վրան Վաղղիան և Նիգրիան ընդունած էին իրենց վարժարանաց մէջ շատ մահմեդականներ ի թիւ որոց էին Ռիշտ փաշան և Վալի փաշան , որոնք մեծապէս յաջողակ էին քաղաքակրթութեան

